Scientific quarterly (scientific-research article) of Islamic world political research
Vol. 14, No. 2, Summer 2024, 55-84
DOI: 10.21859/priw-140203

Compatibility of Islam and Human Rights in the Thought of Fethullah Gülen

Mohammad Saberafsharian[1], Ali Asghar Davoodi[2], Hamid Saeeidijavadi[3]

Date of Received: 2025/04/02 **Date of Acceptance**: 2025/10/10

Abstract

Given the importance of human rights in today's world, a significant concern for Muslim societies is how to address this issue while preserving Islamic values. In this regard, various theoretical reflections have been made by Muslim thinkers. One such thinker is Fethullah Gülen, the leader of the "Hizmet Movement" in Turkey, known for his moderate approach and middle-ground interpretation of Islam. Since modernist and orthodox Islamic perspectives have taken extreme paths in dealing with universal human rights values, adopting a moderate approach in this area is of paramount importance. Therefore, the question addressed in this article is: what is the status of human rights in Gülen's thought system, and what challenges does it entail? Using the method of thematic analysis and adopting a critical discourse approach, an attempt has been made to explore his works and find a suitable answer to this question. The findings indicate that Gülen, by combining Islamic teachings,

1. Department of Political Science, Ma.C., Islamic Azad University, Mashhad, Iran. m.saberafsharian@iau.ac.ir

2. Department of Political Science, Ma.C., Islamic Azad University, Mashhad, Iran. (Responsible author), ali.davoudi@iau.ac.ir

3. Department of Political Science, Ma.C., Islamic Azad University, Mashhad, Iran. ha.saeedijavadi@iau.ac.ir

Copyright © 2018, This is an Open Access article. This work is licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License. To view a copy of this license, visit http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/ or send a letter to Creative Commons, PO Box 1866, Mountain View, CA 94042, USA...

[Downloaded from mail.priw.ir on 2026-09-26]

mystical philosophy, and modern ideas, presents a unique interpretation of human rights that is consistent with universal values and, at the same time, based on religious principles. However, the findings suggest that Gülen's ideas have faced challenges such as accusations of alignment with Western liberal values, the lack of a coherent executive framework for the practical realization of these views at the governmental level, and the widespread suppression of the Hizmet Movement after the 2016 coup in Turkey. Nevertheless, this research concludes that despite all these challenges and limitations, Gülen's human rights discourse can serve as a model for the connection between Islam, democracy, and human rights in Muslim societies.

Keywords: Democracy, Fethullah Gülen, Human Rights, Hizmet Movement, Islam

[Downloaded from mail.priw.ir on 2026-09-26]

پژوهشهای سیاسی جهان اسلام، انجمن مطالعات جهان اسلام
فصلنامه علمی (مقاله علمی - پژوهشی) پژوهشهای سیاسی جهان اسلام، سال چهاردهم، شماره دوم، تابستان ۱۴۰۳، صص ۸۴ - ۵۵

DOI: ۱۰.۲۱۸۵۹/priw-۱۴۰۲۰۳

سازگاری اسلام و حقوق بشر در منظومه فکری فتح الله گولن

محمد صابر افشاریان[۱]
علی اصغر داودی[۲]
حمید سعیدی جوادی[۳]

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۱/۱۳ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۷/۱۸

چکیده

با توجه به اهمیت موضوع حقوق بشر در دنیای امروز، یکی از دغدغه‌های مهم جوامع مسلمان نحوه مواجهه با این موضوع، در عین حفظ ارزش‌های اسلامی است. در این خصوص تأملات نظری متفاوتی توسط متفکران مسلمان صورت گرفته است. یکی از این متفکران، فتح‌الله گولن رهبر «جنبش خدمت» در ترکیه است که به مشی معتدل و خوانشی میانه‌روانه از اسلام شهرت دارد. از آنجا که دیدگاه‌های مدرنیستی و ارتدوکسی اسلامی در مواجهه با ارزش‌های جهانشمول حقوق بشری راه افراط و تفریط را پیموده‌اند، اتخاذ مشی اعتدالی در این زمینه از ضرورت بالایی برخوردار است. از این رو، پرسشی که در این مقاله بدان پرداخته شده این است که حقوق بشر در منظومه فکری گولن از چه جایگاهی برخوردار است و چه چالش‌هایی را در پی داشته است؟ با استفاده از روش تحلیل مضمون و اتخاذ رویکرد گفتمان انتقادی، سعی شده آثار وی مورد کاوش قرار گرفته و پاسخی در خور برای این پرسش پیدا شود. یافته‌ها نشان می‌دهد که گولن با تلفیق آموزه‌های اسلامی، فلسفه عرفانی و اندیشه‌های مدرن، قرائتی خاص از حقوق بشر ارائه می‌دهد که همسو با ارزش‌های جهانی و در عین حال، متکی بر مبانی دینی است. با این حال، یافته‌ها حاکی از آن است که اندیشه‌های گولن با چالش‌هایی همچون اتهام همسویی با ارزش‌های لیبرال غربی، فقدان چارچوب اجرایی منسجم برای تحقق عملی این دیدگاه‌ها در سطح حکومتی، و سرکوب گسترده جنبش خدمت پس از کودتای ۲۰۱۶ در ترکیه مواجه بوده است. اما این پژوهش نتیجه می‌گیرد که با همه این چالش‌ها و محدودیت‌ها، گفتمان حقوق بشری گولن می‌تواند به‌عنوان مدلی برای پیوند میان اسلام، دموکراسی و حقوق بشر در جوامع اسلامی کاربرد داشته باشد.

واژه‌های کلیدی: اسلام، حقوق بشر، جنبش خدمت، دموکراسی، فتح‌الله گولن

۱. دانشجوی دکتری، گروه علوم سیاسی، واحد مشهد، دانشگاه آزاد اسلامی، مشهد، ایران. m.saberafsharian@iau.ac.ir
۲. استادیار، گروه علوم سیاسی، واحد مشهد، دانشگاه آزاد اسلامی، مشهد، ایران. (نویسنده مسئول) ، ali.davoudi@iau.ac.ir
۳. استادیار، گروه علوم سیاسی، واحد مشهد، دانشگاه آزاد اسلامی، مشهد، ایران. ha.saeedijavadi@iau.ac.ir

Copyright © 2018, This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International, which permits others to download this work, share it with others and Adapt the material for any purpose.

[Downloaded from mail.priw.ir on 2026-09-26]

۱- بیان مسأله

در سال‌های اخیر، بحث درباره نسبت اسلام و حقوق بشر به یکی از موضوعات کلیدی در مطالعات اسلامی، علوم سیاسی و حقوق بین‌الملل تبدیل شده است. در این میان، فتح‌الله گولن، اندیشمند مسلمان اهل ترکیه و رهبر "جنبش خدمت"، یکی از متفکرانی است که تلاش کرده تا برخلاف جریان‌های سنتی که رویکردی بسته به حقوق بشر دارند، حقوق بشر را با آموزه‌های اسلامی پیوند دهد. وی با ارائه تفسیری نوین از مفاهیمی همچون کرامت انسانی، آزادی، عدالت اجتماعی و حقوق زنان، الگویی را مطرح می‌کند که در عین وفاداری به مبانی دینی، با اصول مدرن حقوق بشر نیز سازگار باشد. در عین حال، گولن برخلاف بسیاری از متفکران اسلامی که نگاهی شکاکانه به دموکراسی دارند، از آن به عنوان بهترین بستر تحقق حقوق بشر دفاع می‌کند. تحلیل دیدگاه‌های او در این زمینه به فهم بهتر نسبت میان اسلام، دموکراسی و آزادی‌های مدنی کمک می‌کند و می‌تواند الگویی برای کشورهای اسلامی باشد که در حال گذار به دموکراسی هستند. مسأله مهم دیگر مرتبط با حقوق بشر، حقوق زنان است. گولن از یک‌سو بر جایگاه مهم زنان در جامعه تأکید دارد و از سوی دیگر، تفسیری محافظه‌کارانه از نقش زن ارائه می‌دهد. بررسی اندیشه او در این زمینه می‌تواند به شناخت شکاف‌های موجود میان آموزه‌های دینی و برابری جنسیتی کمک کند.

از بعد عملی، جنبش خدمت که متأثر از اندیشه‌های گولن است، از دهه‌های اخیر در حوزه آموزش، فعالیت‌های خیریه، و توسعه اجتماعی نقش مهمی ایفا کرده است. بررسی اندیشه‌های گولن درباره حقوق بشر می‌تواند به درک بهتر تأثیر این جنبش بر توسعه فرهنگی و آموزشی در جوامع اسلامی و فراتر از آن، کمک کند. در عین حال، پس از کودتای نافرجام ۲۰۱۶ در ترکیه، دولت اردوغان هزاران نفر از پیروان جنبش گولن را بازداشت، اخراج و تحت پیگرد قرار داد. مطالعه اندیشه‌های گولن درباره حقوق بشر می‌تواند به تحلیل انتقادی از وضعیت حقوق بشر در ترکیه و چگونگی استفاده ابزاری از حقوق بشر در رقابت‌های سیاسی کمک کند.

با این حال، دیدگاه‌های گولن درباره حقوق بشر با چالش‌ها و ابهاماتی نیز همراه است. از یک‌سو، وی بر مفاهیمی همچون مدارا، تساهل و همزیستی تأکید دارد و دموکراسی را بهترین چارچوب برای تحقق حقوق بشر می‌داند. از سوی دیگر، برخی منتقدان بر این باورند که رویکرد او در قبال برخی موضوعات حساس، مانند حقوق زنان و نقش دین در حکومت، محافظه‌کارانه بوده و در برخی موارد، همسویی کاملی با موازین جهانی حقوق بشر ندارد.

[Downloaded from mail.priw.ir on 2026-09-26]

با توجه به این چالش‌ها، این مقاله تلاش می‌کند تا به این پرسش پاسخ دهد که حقوق بشر در منظومه فکری فتح الله گولن به عنوان نماینده‌ای از اسلام میانه‌رو، از چه جایگاهی برخوردار است و چه چالش‌هایی را در پی داشته است؟ فرض ما این است که حقوق بشر در منظومه فکری فتح‌الله گولن جایگاهی محوری دارد و به‌عنوان حلقه‌ی اتصال میان آموزه‌های اسلامی، دموکراسی و جامعه مدنی مطرح می‌شود. گولن با تأکید بر کرامت انسانی، آزادی، عدالت و همزیستی مسالمت‌آمیز، کوشیده است قرائتی سازگار از اسلام و حقوق بشر ارائه دهد. با این حال، چالش‌هایی همچون اتهام وابستگی به ارزش‌های غربی، تعارض با قرائت‌های سنت‌گرایانه از شریعت، و محدودیت‌های سیاسی ناشی از سرکوب جنبش خدمت مانع از تحقق کامل این گفتمان در عرصه‌ی عمل شده است. بررسی این موضوع می‌تواند به درک بهتر نسبت میان اسلام، دموکراسی و حقوق بشر کمک کند و نقش متفکرانی همچون گولن که معرف خوانشی معتدلی از اسلام هستند را در فرآیند بازتعریف حقوق بشر در جوامع اسلامی روشن سازد. در بعد آکادمیک، بررسی اندیشه‌های گولن به عنوان یک نمونه از تفسیرهای معاصر اسلامی درباره حقوق بشر می‌تواند در گفتمان‌های دانشگاهی و پژوهشی، به عنوان الگویی برای مقایسه با سایر متفکران اسلامی و اندیشه‌های سکولار مطرح شود. این مطالعه همچنین می‌تواند به درک بهتر چالش‌های حقوق بشر در جوامع اسلامی کمک کند.

انجمن مطالعات جهان اسلام
Islamic World Studies Association
جمعية دراسات العالم الاسلامي
فصلنامه علمی -پژوهشی
پژوهشهای سیاسی جهان اسلام

۲- پیشینه پژوهش

مطالعات مختلفی در خصوص اندیشه متفکران نوگرای اسلامی در ترکیه همچون سعید نورسی، فتح الله گولن، علی بولاچ و یاشار نوری اوزتورک که هر یک به نوعی به تلفیق سنت اسلامی با ارزش‌های مدرن پرداخته‌اند، صورت گرفته است. در خصوص گولن، پژوهش‌های انجام شده معطوف به دو حوزه بوده است: نخست، تحلیل جنبش خدمت به عنوان یک شبکه اجتماعی و آموزشی و بررسی نقش این جنبش در تحولات سیاسی ـ اجتماعی ترکیه و مناقشات آن با دولت اردوغان. از جمله این پژوهش‌ها می‌توان به موارد زیر اشاره کرد: فلیز باشکان[1] در مقاله "جامعه فتح‌الله گولن: نقش سازنده یا مانع در تحکیم دموکراسی در ترکیه؟" (۲۰۰۵) به بررسی این موضوع پرداخته که آیا جامعه گولن نقش مساعد یا مانعی بر سر راه تثبیت دموکراسی در ترکیه ایفا می‌کند یا خیر. کتاب "جنبش خدمت گولن: کنشگری محتاطانه در اصلاحات مبتنی بر ایمان" که توسط تامر بالچی[2] و کریستوفر میلر[3] (۲۰۱۲) ویرایش شده،

1. Filiz Başkan
2. Tamer Balcı
3. Christopher L. Miller

[Downloaded from mail.priw.ir on 2026-09-26]

به جنبه‌هایی مانند فلسفه آموزشی جنبش خدمت، فعالیت مدنی آن و ارتباط آن با دموکراسی در جوامع اسلامی پرداخته است. کریستین دورن[1] در مقاله "اخلاق فرامکانی: معلمان خدمت و شکل‌گیری مدارس الهام‌گرفته از گولن در شهرهای تانزانیا" (۲۰۱۴) نشان می‌دهد چگونه آموزگاران خدمت در تانزانیا ارزش‌های اخلاقی و دینی را در چارچوب آموزش به‌صورت عملی ترجمه می‌کنند و چگونگی تعامل بین ارزش دینی و تربیت اخلاقی در محیط آموزشی را بررسی می‌کند. لیزا دومویچ[2] در مقاله "خلاقیت پرهیزگارانه: چگونگی تعامل با جنبش خدمت در آمریکای جنوبی پس از ژوئیه ۲۰۱۶"، (۲۰۱۸) به تحلیل تطبیقی فعالیت‌های جنبش خدمت در جامعه مهاجرتی در برزیل پس از کودتای ترکیه و چگونگی پویایی‌های فرهنگی و معنوی در جامعه مؤثر بر ادامه فعالیت خدمت پرداخته است. رسپ دوغان[3] در کتاب "اسلامگرایان سیاسی در ترکیه و جنبش گولن" (۲۰۱۹)، به تفاوت دیدگاه‌های اسلام‌گرایان سیاسی مانند AKP با دیدگاه‌های جنبش گولن پرداخته است.

دسته دوم مطالعات به اندیشه‌های گولن مربوط است که به نسبت او با سکولاریسم، گفت‌وگوی ادیان و آموزش دینی پرداخته‌اند. من باب مثال صابرافشاریان و همکاران در مقاله «بازاندیشی حقوق زن در اسلام با تأکید بر خوانش فتح‌الله گولن»، (۱۴۰۴) به تحلیل دیدگاه‌های گولن در خصوص حقوق زنان و جایگاه آن در اسلام پرداخته‌اند. قادر حافظ و همکاران در مقاله «فرقه‌گرایی جدید معنوی؛ با محوریت تأثیر عرفان نورسی بر اسلام‌گرایی ترکیه»، (۱۴۰۳) به بررسی تأثیرات عرفان نورسی و جنبش گولن بر اسلام‌گرایی در ترکیه پرداخته‌اند. سادات مقدس و حسین زاده یزدی در مقاله «سکولاریسم در اندیشه اجتماعی فتح‌الله گولن»، (۱۴۰۱) به تحلیل پیوند اسلام و مدرنیته در اندیشه گولن در حوزه‌های سیاست، اقتصاد و آموزش پرداخته‌اند. مجیدی و پیروزفر در مقاله «دین و دولت در اندیشه فتح‌الله گولن»، (۱۳۹۵) به بررسی دیدگاه‌های گولن در خصوص رابطه دین و دولت و تأثیر آن بر حقوق بشر پرداخته‌اند.

با این حال، در این مطالعات، بررسی جامع و نظام‌مند از جایگاه حقوق بشر در منظومه فکری گولن و تحلیل چالش‌های نظری و عملی آن کمتر مورد توجه قرار گرفته است. از این رو، مقاله حاضر با تمرکز اختصاصی بر حقوق بشر، ترکیب رویکرد تفسیری- انتقادی، بررسی چالش‌های نظری- عملی اندیشه او در عرصه سیاسی معاصر و توضیح ظرفیت‌های موجود در اندیشه او برای پیوند میان اسلام، دموکراسی و حقوق بشر در جوامع مسلمان، از دیگر پژوهش‌ها متمایز می‌گردد.

1. Kristina Dohrn
2. Liza Dumovich
3. Recep Doğan

فصلنامه علمی-پژوهشی پژوهشهای سیاسی جهان اسلام

[Downloaded from mail.priw.ir on 2026-09-26]

۳- روش‌شناسی

این پژوهش از نظر ماهیت در زمره تحقیقات بنیادی و نظری قرار می‌گیرد و هدف آن تبیین جایگاه حقوق بشر در منظومه فکری فتح‌الله گولن و بررسی چالش‌های نظری و عملی آن است. مطالعه حاضر با رویکرد کیفی و در چارچوب تحلیل تفسیری ـ انتقادی انجام شده است، چرا که مفاهیمی همچون آزادی، عدالت، برابری، کرامت انسانی و حقوق زنان در آثار گولن در قالب گزاره‌های هنجاری و گفتمانی مطرح شده‌اند و برای فهم دقیق آن‌ها نیازمند رویکردی تفسیرگرایانه هستیم. داده‌های پژوهش به صورت کتابخانه‌ای و اسنادی گردآوری شده‌اند. منابع اصلی شامل آثار دست اول گولن، از جمله کتاب‌ها، مقالات و مصاحبه‌های اوست. در کنار آن، منابع دست دوم همچون پژوهش‌های علمی، کتاب‌ها و مقالات مرتبط با جنبش خدمت و مباحث حقوق بشر در ترکیه، و همچنین اسناد بین‌المللی حقوق بشر به عنوان معیارهای تطبیقی مورد استفاده قرار گرفته‌اند.

شیوه اصلی تحلیل داده‌ها، تحلیل محتوای کیفی است. در این راستا، ابتدا گزاره‌های کلیدی گولن درباره حقوق بشر استخراج و از طریق کدگذاری مفهومی در دسته‌های تحلیلی همچون آزادی، کرامت انسانی، حقوق زنان، شریعت و دموکراسی سازمان‌دهی شده‌اند. سپس مضامین و الگوهای تکرارشونده در اندیشه وی شناسایی و در قالب یک چارچوب گفتمانی مورد تحلیل قرار گرفته‌اند. در ادامه، این چارچوب‌ها با اصول و هنجارهای بین‌المللی حقوق بشر مقایسه و نقاط همگرایی و واگرایی مشخص شده است. کاربست این روش امکان آن را فراهم ساخته تا ضمن بازنمایی عمیق‌تر از اندیشه‌های گولن، چالش‌های نظری و عملی مرتبط با قرائت او از حقوق بشر شناسایی و ارزیابی گردد و تصویری نظام‌مند از جایگاه حقوق بشر در اندیشه وی ارائه شود.

۴- اسلام آناتولی محور اصلی اندیشه گولن

فتح‌الله گولن، اسلام آناتولی را به‌عنوان درکی بومی از اسلام معرفی می‌کند که مبتنی بر اعتدال، بردباری و عشق است. او تأکید دارد که اسلام ذاتاً میانه‌رو است و اصطلاح «اسلام میانه‌رو» را نادرست می‌داند، زیرا اسلام را به چیزی غیر از اعتدال تقلیل می‌دهد. گولن معتقد است که تفاوت‌های فرهنگی و اجتماعی باعث شکل‌گیری برداشت‌های متنوعی از اسلام شده، اما این تفاوت‌ها در چارچوب اصول مشترک اسلامی قرار دارند. اسلام آناتولی که در ترکیه رواج دارد، به گفته گولن، بردبارتر، گسترده‌تر و عمیق‌تر از اشکال دیگر اسلام است. او این برداشت را نتیجه تاریخ و شرایط اجتماعی خاص ترکیه می‌داند و تأکید

[Downloaded from mail.priw.ir on 2026-09-26]

می‌کند که تجربه ترکی از اسلام، برخلاف اسلام‌گرایی عربی، مبتنی بر عشق و مدارا است. به همین دلیل، گولن معتقد است که اسلام آناتولی می‌تواند الگویی مناسب برای جهان اسلام باشد (بنگرید به: ارس و کاها، زمستان ۱۳۸۱).

جنبش فکری گولن، که بر گفت‌وگو و تعامل بین‌فرهنگی تأکید دارد، ارزش‌های حقوق بشر را نیز در بر می‌گیرد. او بر این باور است که اسلام و حقوق بشر نه‌تنها در تضاد نیستند، بلکه در چارچوب اسلام آناتولی، می‌توانند همزیستی داشته باشند. گفتمان او با تمرکز بر مفاهیمی مانند آزادی عقیده، تساهل و همزیستی مسالمت‌آمیز، به کاهش تنش‌های فرهنگی و مذهبی پیرامون ارزش‌های حقوق بشری کمک می‌کند. گولن با استفاده از منابع اسلامی، از جمله قرآن، حدیث و آموزه‌های صوفیانی مانند مولانا، بر اهمیت گفت‌وگو و همزیستی تأکید دارد. او معتقد است که اسلام یک دین گفت‌وگو و تعامل اجتماعی است و پذیرش این امر می‌تواند نگرش مسلمانان را نسبت به جامعه و حقوق بشر متحول کند. در مجموع، گفتمان گولن تلاشی برای ارائه الگویی از اسلام است که نه‌تنها با ارزش‌های مدرن و دموکراتیک سازگار باشد، بلکه بتواند تصویری مثبت از ترکیه و اسلام در سطح جهانی ارائه دهد.

مسلمانی آناتولی، به عنوان درک و عمل فتح‌الله گولن از اسلام، محور اصلی اندیشه و گفتمان اوست. بر این اساس، دیدگاه‌های وی درباره دموکراسی، حقوق بشر و پلورالیسم نیز شکل می‌گیرد. گولن اسلام را ذاتاً میانه‌رو می‌داند و استفاده از اصطلاح «اسلام میانه‌رو» را نادرست تلقی می‌کند، زیرا به باور او، اسلام نمی‌تواند چیزی غیر از اعتدال باشد. از این منظر، افراط‌گرایی ناشی از درک ناقص یا برداشت‌های نادرست از اسلام است (Keles, ۲۰۰۷, ۱۳۵). گولن تأکید دارد که اصول اسلام در جوامع مختلف، بسته به شرایط فرهنگی و تاریخی، می‌تواند جلوه‌های متفاوتی داشته باشد. این انعطاف‌پذیری به ظهور «طعم‌های اسلامی» متنوعی منجر شده که اگرچه در عقاید بنیادی مشترک‌اند، اما در سبک زندگی و تأکیدات فرهنگی متفاوت هستند. به همین دلیل، او معتقد است که مسلمانی آناتولی که در ترکیه رواج دارد، با اسلام عربی یا ایرانی تفاوت دارد و آن را «گسترده‌تر، بردبارتر و مبتنی بر عشق» توصیف می‌کند (Turgut, 1997, 53).

گولن با اشاره به تجربه تاریخی ترک‌ها در مواجهه با اسلام، بر این باور است که درک اسلامی آنها به دلیل بسترهای اجتماعی و فرهنگی خاص، قابلیت انطباق بیشتری با شرایط معاصر دارد. او تلاش کرده است که مسلمانی آناتولی را به عنوان یک الگوی اسلامی برای جهان معرفی کند و از طریق آثار و سخنرانی‌هایش، این درک را برای مسلمانان ترکیه مشروعیت ببخشد. در گذشته، بسیاری از ترک‌ها از

فصلنامه علمی-پژوهشی
پژوهشهای سیاسی جهان اسلام

[Downloaded from mail.priw.ir on 2026-09-26]

پذیرش این تفاوت هراس داشتند و آن را نوعی انشعاب در اسلام می‌دانستند، اما گولن بر آن بود که این تفاوت، نوعی غنای دینی است (بنگرید به: مجیدی و فیروز فر، تابستان ۱۳۹۵).

مسلمانی آناتولی نه دین جدیدی، بلکه شکلی از عمل اسلامی است که با ارزش‌های محلی ترکیب شده و به سمت رویکردی بازتر، صوفی‌گراتر و مبتنی بر عشق و بردباری حرکت کرده است. برخی منتقدان، در دیدگاه‌های گولن نوعی نئوعثمانی‌گرایی مشاهده می‌کنند، اما بررسی آثار او نشان می‌دهد که هدف او جداسازی اسلام از چارچوب عربی و برجسته‌سازی تجربه ترکی از اسلام است. این تجربه، اسلامی فعال، همراه با اخلاص و در عین حال مبتنی بر تحمل و تساهل را ارائه می‌دهد.

چاندار و فولر معتقدند که گولن می‌تواند نقش مهمی در معرفی تصویری مثبت از ترکیه در جهان اسلام ایفا کند و اسلام ترکی را به عنوان مدلی از اسلام‌گرایی که دموکراسی و تعامل با غرب را نفی نمی‌کند، به نمایش بگذارد. آنها بر این باورند که اسلام‌گرایان ترکیه از طریق الگوی موفق خود، می‌توانند بر تعدیل سایر جنبش‌های اسلام‌گرا در منطقه تأثیر بگذارند و به روند آشتی و گفت‌وگو کمک کنند (Camaci & Unal, 1999, 196).

گفتمان گفت‌وگوی گولن، بخش مهمی از مسلمانی آناتولی اوست. او با استناد به آموزه‌های اسلامی، قرآن، حدیث، و روایت‌های تاریخی از پیامبر اسلام و بزرگان صوفیه، بر لزوم گفت‌وگو و همزیستی مسالمت‌آمیز تأکید دارد. این گفتمان، ارزش‌هایی همچون حقوق بشر و شهروندی سازنده را در بر می‌گیرد و به تحولی در درک مسلمانان از اسلام و نقش آن در جامعه منجر می‌شود. بدین ترتیب، گولن تلاش دارد مسلمانی آناتولی را در میان مسلمانان ترویج داده و از طریق فعالیت‌های گفت‌وگو محور، آن را به عنوان الگویی قابل قبول برای جهان اسلام معرفی کند.

۵- رویکرد دینی گولن به حقوق بشر

گولن اسلام را دینی متعادل، فراگیر و جهان‌شمول در زمینه حقوق بشر می‌داند. بر اساس قرآن، کشتن یک انسان بی‌گناه هم‌سنگ با کشتن همه انسان‌هاست و نجات یک فرد برابر با نجات همه بشریت. این مبنا، ارزش والای حیات انسانی را به روشنی نشان می‌دهد. او مجموعه‌ای از حقوق اساسی را در اسلام شناسایی می‌کند مانند آزادی دین و عقیده، آزادی بیان و اندیشه، مالکیت و حرمت خانه، حق ازدواج و تشکیل خانواده، حق سفر و ارتباطات، و دسترسی به آموزش و یادآور می‌شود که اصول فقه اسلامی این حقوق را تضمین کرده‌اند و این اصول امروزه در نظام‌های حقوقی مدرن نیز پذیرفته شده‌اند. در عین حال،

[Downloaded from mail.priw.ir on 2026-09-26]

پنج ضرورت بنیادین شریعت ـ حفظ جان، دین، مال، نسل و عقل ـ با مفاهیم حقوق بشر مدرن همخوانی دارند. همچنین برابری انسان‌ها بدون توجه به نژاد، رنگ یا زبان، بخشی جدایی‌ناپذیر از اسلام است. به نظر وی، ارزش‌های مذکور در حقوق معاصر به عنوان اصول «غیرقابل چشم‌پوشی» شناخته می‌شوند و اسلام نیز همین رویکرد را دنبال می‌کند (Sykiainen, 2007).

فتح‌الله گولن به حقوق بشر از سه منظر می‌نگرد: ارزش ذاتی آزادی در ارتباط با انتخاب و اراده، ارزش مشروط آزادی در راستای توسعه فردی و اجتماعی، و حقوق بشر متافیزیکی (حقوق‌الناس در اندیشه اسلامی).

۵-۱- آزادی و حقوق بشر

گولن انسان را مرکز جهان می‌داند و بر این باور است که انسان هدف غایی خلقت است. او، با الهام از تصوف اسلامی، تأکید می‌کند که "هر زیبایی و عدالتی نیاز به مشاهده و دیده شدن دارد" (Gü len, ۲۰۰۵, ۴۵۰)؛ ازاین‌رو، خداوند که منبع همه زیبایی‌ها و عدالت‌هاست، انسان را آفرید تا شاهد این زیبایی باشد. از منظر گولن، انسان‌ها دارای قوای فکری، عاطفی و جسمی هستند که به آن‌ها امکان شناخت، تحسین، پرستش و عشق به خداوند را می‌دهد. در نتیجه، انسان‌ها به عنوان موجوداتی خردمند و آگاه خلق شده‌اند که می‌توانند از مخلوق به خالق سفر کنند و عظمت و شکوه الهی را درک نمایند.

با این حال، آنچه انسان را از سایر مخلوقات متمایز می‌کند، "قدرت انتخاب" است. این اختیار، کلیدی حیاتی است که انسان را از فرشتگان و سایر موجودات برتر می‌سازد. گولن بر این باور است که انتخاب آگاهانه برای شناخت و پرستش خداوند، جایگاه انسان را تعیین می‌کند: "انسان‌ها می‌توانند در تقوا از فرشتگان پیشی بگیرند یا در بربریت از شیاطین پایین‌تر روند." (Gülen, 2005, 185) بر این اساس، انتخاب آزاد، یک موهبت الهی و هم‌زمان آزمونی برای انسان است.

گولن تصریح می‌کند که حفظ آزادی انتخاب، حق ذاتی و غیرقابل‌سلب بشری است. به گفته او: "وقتی به مسأله از این زاویه نگاه کنیم، حفظ آزادی انتخاب که خداوند به انسان عطا کرده، یک حق فطری و غیرقابل‌چشم‌پوشی در ماهیت انسانی اوست. آزادی، دریچه‌ای است که از طریق آن انسان می‌تواند به اسرار وجود خود پی ببرد. فردی که قادر به عبور از این در نباشد، به سختی می‌توان او را انسان نامید. " (Gülen, 2005, 28).

۵-۲- آزادی به عنوان پیش‌شرط توسعه

گولن آزادی را نه‌تنها یک ارزش ذاتی، بلکه شرط لازم برای توسعه فردی و اجتماعی می‌داند. او بر این باور است که انسان باید برای "انسان کامل" شدن تلاش کند، که این امر شامل کمال در عقیده، اندیشه

[Downloaded from mail.priw.ir on 2026-09-26]

و عمل می‌شود. این کمال نه‌فقط به مسائل دینی بلکه به تمامی ابعاد زندگی بشر مربوط است. آزادی در این چارچوب، پیش‌شرط ضروری برای تحقق رشد و تکامل انسانی است. بدون آزادی، زمینه‌ای برای پیشرفت فکری، اخلاقی و اجتماعی وجود نخواهد داشت. به ویژه، آزادی اندیشه و بیان نقشی محوری در این فرآیند ایفا می‌کند: "آزادی واقعی، آزادی ذهن از زنجیرهایی است که مانع پیشرفت مادی و معنوی آن می‌شود، تا زمانی که فرد به بی‌تفاوتی و غفلت دچار نشود." (Gülen, 2005, 15).

گولن تأکید می‌کند که اندیشه آزاد، ویژگی بارز "وارثان زمین" یا "نسل طلایی" است، نسلی از مسلمانان که توازن بین عقل و وحی را برقرار کرده‌اند و با عشق به بشریت و احساس مسئولیت اجتماعی، به پیشرفت و صلح جهانی کمک می‌کنند. او معتقد است: "ما باید آزاداندیش‌تر و آزادارده‌تر باشیم. باید قلب‌هایی وسیع داشته باشیم که تفکر آزاد و بی‌طرفانه را در آغوش بگیرند، پذیرای علوم و دانش‌های جدید باشند، و بتوانند هماهنگی بین قرآن و سنت‌الله (قوانین طبیعت الهی) را درک کنند" (Gü len, ۲۰۰۷, ۲۸).

گولن همچنین بر نقش آموزش در توانمندسازی افراد برای تفکر آزاد تأکید دارد. به عقیده او، آموزش، اساسی‌ترین ابزار برای مقابله با استبداد فکری است: "اگر می‌خواهید توده‌ها را تحت کنترل نگه دارید، کافی است آن‌ها را در زمینه دانش گرسنه نگه دارید. تنها از طریق آموزش است که می‌توان از چنین استبدادی گریخت. راه عدالت اجتماعی از مسیر آموزش همگانی و جامع می‌گذرد، زیرا این امر به مردم درک و تحمل کافی برای احترام به حقوق دیگران را می‌دهد" (Carroll, 2007, 28-9). از این رو، گولن مدارس و مراکز آموزشی متعددی تأسیس کرده که در آن‌ها نه‌تنها علوم جدید آموزش داده می‌شود، بلکه ارزش‌های مدارا و احترام به تفاوت‌ها نیز پرورش می‌یابد. به نظر او، گسترش چنین نهادهایی می‌تواند به کاهش زنجیرهای فکری و فرهنگی در جوامع مسلمان کمک کند.

۳-۵- حقوق بشر متافیزیکی

گولن مفهوم حقوق بشر را تنها به حقوقی که در نظام‌های حقوقی مدرن به رسمیت شناخته شده محدود نمی‌کند. او معتقد است که انسان‌ها دارای حقوقی هستند که فراتر از چارچوب‌های قانونی، در بطن هستی آن‌ها نهفته است. این حقوق، که در اندیشه اسلامی به "حقوق‌الناس" تعبیر می‌شود، شامل حق انسان برای زندگی عاری از خشونت، تحقیر و سلب کرامت است. از دیدگاه گولن، برخی از حقوق، حتی اگر در این دنیا قابل پیگیری نباشند، در روز قیامت مورد حسابرسی قرار خواهند گرفت. به همین دلیل، او میان "حق عدم شکنجه" و "حق عدم غیبت" تفاوت ماهوی قائل نیست. این نگرش، تأکیدی بر لزوم رعایت اصول اخلاقی در کنار قوانین مدنی است (Gülen, 2006, 65).

انجمن مطالعات جهان اسلام
Islamic World Studies Association
جمعیة دراسات العالم الاسلامی
فصلنامه علمی -پژوهشی
پژوهشهای سیاسی جهان اسلام

[Downloaded from mail.priw.ir on 2026-09-26]

گولن همچنین معتقد است که آزادی و حاکمیت قانون، عناصر اساسی برای رشد جوامع و تحقق ارزش‌های دینی هستند. او تأکید می‌کند: "با سفر به کشورهای اروپایی، به نقش دین در این جوامع پی بردم. اسلام در اروپا و آمریکا بهتر از بسیاری از کشورهای مسلمان شکوفا شده است. این نشان می‌دهد که آزادی و حاکمیت قانون برای اسلام فردی امری ضروری است" (Gülen, 1995, 277).

۶- مبانی نظری حقوق بشر در اندیشه گولن

فتح‌الله گولن بر پایه آموزه‌های اسلامی و عرفانی، رابطه‌ای عمیق میان انسان، خدا و کرامت انسانی ترسیم می‌کند. در منظومه فکری او، کرامت انسانی از ارتباط مستقیم انسان با خدا سرچشمه می‌گیرد و این رابطه بنیان حقوق بشر، عدالت اجتماعی و اخلاق جهانی را تشکیل می‌دهد. وی معتقد است که انسان در نظام هستی جایگاه ویژه‌ای دارد، زیرا از یک‌سو مخلوقی وابسته به خداست و از سوی دیگر، موجودی مختار و مسئول است. او انسان را به دلیل داشتن قوه عقل، اختیار و توانایی درک حقیقت، اشرف مخلوقات می‌داند. این نگاه، هم با الهیات اسلامی سازگار است و هم بستری برای پذیرش آزادی و مسئولیت انسانی در جامعه ایجاد می‌کند.

۶-۱- رابطه انسان، خدا و کرامت انسانی

گولن در چارچوبی عرفانی و اصلاح‌گرایانه به مسئله انسان، خدا و کرامت انسانی می‌پردازد. او بر این باور است که کرامت انسان ریشه در خلقت الهی دارد و این کرامت نه‌تنها به بُعد فردی انسان، بلکه به ساختارهای اجتماعی، عدالت و حقوق بشر نیز گسترش می‌یابد. او با استناد به آیه ۷۰ سوره اسراء که می‌گوید: «ما بنی‌آدم را گرامی داشتیم[۱]»، استدلال می‌کند که اصل اساسی اسلام، احترام به حقوق ذاتی انسان‌ها است و بنابراین، هرگونه ستم، تبعیض، و نقض آزادی‌های فردی و اجتماعی، برخلاف اصول اسلامی و انسانی است (Gülen, 2011, 46).

وی متأثر از آموزه‌های اسلامی و سنت عرفانی، انسان را به‌عنوان اشرف مخلوقات و صاحب یک جایگاه ویژه در نظام هستی معرفی می‌کند. به باور او، این جایگاه ناشی از ویژگی‌هایی همچون عقل، اختیار و توانایی ارتباط مستقیم با خداوند است. بر اساس آیه ۲۹ سوره حجر، انسان به دلیل دریافت «روح الهی[۲]» دارای کرامتی ذاتی است که او را از سایر مخلوقات متمایز می‌کند. این کرامت نه یک امتیاز اجتماعی، بلکه یک حق الهی است که به همه انسان‌ها، صرف‌نظر از دین، نژاد یا جنسیت، عطا شده است (Gülen, 2011, 51).

۱. وَ لَقَدْ کَرَّمْنَا بَنِی آدَمَ
۲. نَفَخْتُ فِیهِ مِن رُوحِی

[Downloaded from mail.priw.ir on 2026-09-26]

گولن در تبیین موضوع فوق، بر سه ویژگی اصلی انسان تأکید دارد. اول اینکه وی عقل را مهم‌ترین ابزار کشف حقیقت می‌داند و آن را وسیله‌ای برای شناخت خداوند و درک عدالت معرفی می‌کند. دوم اینکه برخلاف قرائت‌های جبرگرایانه از اسلام، او بر اراده و مسئولیت فردی تأکید دارد و معتقد است که آزادی انسان به او اجازه می‌دهد سرنوشت خویش را رقم بزند، اما در عین حال، او را در برابر جهان و جامعه مسئول می‌سازد. و سوم اینکه، انسان در اندیشه وی نه‌تنها موجودی مختار، بلکه موجودی در حال تکامل است که می‌تواند از طریق تزکیه نفس و اخلاق الهی، به کمال معنوی و اجتماعی برسد(Gülen, 2011, 55). این سه ویژگی، اساس دیدگاه گولن درباره کرامت انسانی و حقوق بشر را تشکیل می‌دهند.

گولن رابطه انسان و خدا را از دریچه عرفان اسلامی و فلسفه اخلاقی نیز تحلیل می‌کند. در این چارچوب، کرامت انسان نه‌تنها یک جایگاه حقوقی، بلکه یک واقعیت وجودی است که به ارتباط او با خداوند وابسته است. او بر این باور است که انسان، با توجه به روح الهی دمیده شده در او، آینه‌ای از اسماء و صفات خداوند است و از این رو، کرامت او ذاتی است. (Gülen, 2000, 25). این دیدگاه، ریشه در اندیشه‌های ابن عربی و مولانا دارد که انسان را جلوه‌ای از حقیقت مطلق (حق) معرفی می‌کنند.

یکی دیگر از مفاهیم کلیدی در اندیشه گولن، آزادی انسان در برابر غیرخدا است. او معتقد است که اگر کرامت انسان از خداوند سرچشمه می‌گیرد، پس هیچ نیروی زمینی نباید بتواند این کرامت را سلب کند. این نگرش، او را به مدافع آزادی‌های فردی و اجتماعی تبدیل کرده است. برخلاف قرائت‌های افراطی از اسلام که بر تسلیم مطلق تأکید دارند، گولن بر نقش تعقل در شناخت خدا و درک حقیقت تأکید می‌کند. وی عقل را ابزاری برای کشف قوانین الهی و ساماندهی زندگی اجتماعی می‌داند، نه مانعی در برابر ایمان. در عین حال، گولن آزادی را بدون مسئولیت نمی‌پذیرد. او بر این باور است که رابطه با خدا، مسئولیت‌های اجتماعی انسان را نیز تعیین می‌کند (Gülen, 1996, 66). بنابراین، آزادی انسانی نه‌تنها به معنای اختیار فردی، بلکه به معنای وظیفه در قبال عدالت، حقوق دیگران و تلاش برای ایجاد جامعه‌ای عادلانه است.

۶-۲- کرامت انسانی و عدالت اجتماعی

گولن کرامت انسانی را به‌عنوان مبنای اساسی حقوق بشر می‌داند. او معتقد است که اصول جهانی حقوق بشر، اگر به‌درستی تفسیر شوند، با تعالیم اسلامی ناسازگار نیستند. به همین دلیل، او از آزادی بیان، برابری حقوقی و حقوق زنان دفاع می‌کند. با این حال، وی خوانشی اسلامی از حقوق بشر ارائه می‌دهد و بر این باور است که مبانی حقوق بشر باید در چارچوب اخلاق الهی و تعالیم قرآنی قرار گیرد (Fougner,

انجمن مطالعات جهان اسلام
Islamic World Studies Association
جمعیة دراسات العالم الاسلامی
فصلنامه علمی -پژوهشی
پژوهشهای سیاسی جهان اسلام

[Downloaded from mail.priw.ir on 2026-09-26]

2016, 44). در این راستا، او از نظریه‌ای حمایت می‌کند که آن را می‌توان «حقوق بشر اسلامی» نامید؛ یعنی پذیرش اصول حقوق بشر، اما با حفظ پیوند آن‌ها با ارزش‌های دینی.

گولن عدالت اجتماعی را مکمل کرامت انسانی می‌داند و تأکید دارد که جامعه باید بر اساس اصل برابری و انصاف بنا شود. او مخالف هرگونه تبعیض مذهبی، نژادی یا جنسیتی است و بر لزوم مشارکت همه اقشار جامعه در فرآیند توسعه اجتماعی تأکید دارد. وی برخلاف برخی متفکران سنتی، از مشارکت اجتماعی زنان حمایت می‌کند و بر این باور است که زنان همانند مردان از کرامت انسانی برخوردارند و نباید از حقوق خود محروم شوند. گرچه در برخی موارد، دیدگاه‌های او نسبت به مسائل زنان، محافظه‌کارانه‌تر از گفتمان مدرن حقوق بشر است(Fougner, 2016, 48). در عین حال، او بر لزوم حفظ حقوق اقلیت‌های دینی و قومی در جوامع اسلامی تأکید دارد. گولن از گفت‌وگوی بین‌ادیانی حمایت کرده و خواستار روابط مسالمت‌آمیز میان مسلمانان و سایر ادیان است (Andrea, 2006, 55).

در مجموع، تأکید بر پیوند میان کرامت انسانی و اخلاق الهی که می‌تواند روایتی دینی از حقوق بشر ارائه دهد؛ دفاع از آزادی‌های فردی و اجتماعی و رد خوانش‌های افراطی از دین و حمایت از عدالت اجتماعی، برابری و گفت‌وگوی بین‌ادیانی که در جهان اسلام اهمیت زیادی دارد، از جمله نکات مثبت دیدگاه گولن در موضوع حقوق بشر محسوب می‌شود. اما وی گاهی میان اصول جهانی حقوق بشر و ارزش‌های اسلامی توازنی محتاطانه برقرار می‌کند که ممکن است در برخی موارد باعث محافظه‌کاری در مواضع او شود. گرچه او از حقوق زنان و اقلیت‌ها حمایت می‌کند، اما در برخی مسائل، مانند نقش زنان در رهبری سیاسی، دیدگاه‌هایش کاملاً با فمینیسم مدرن همسو نیست. برخی منتقدان معتقدند که اندیشه‌های گولن بیشتر در سطح نظری مطرح شده‌اند و در عمل، جنبش او با چالش‌هایی در اجرای کامل این دیدگاه‌ها مواجه بوده است (Andrea, 2006, 66).

۷- دموکراسی بستر تحقق حقوق بشر

گولن نگاهی مثبت و اصلاح‌طلبانه به دموکراسی دارد. برخلاف بسیاری از متفکران سنتی که دموکراسی را پدیده‌ای غربی و ناسازگار با اسلام می‌دانند، وی بر این باور است که دموکراسی نه‌تنها با آموزه‌های اسلامی منافاتی ندارد، بلکه می‌تواند بستری مناسب برای تحقق کرامت انسانی و حقوق بشر باشد. در اندیشه او، دموکراسی وسیله‌ای است که می‌تواند ارزش‌های انسانی مانند آزادی، عدالت و برابری را در جامعه نهادینه کند.

[Downloaded from mail.priw.ir on 2026-09-26]

۷-۱- دموکراسی و آموزه‌های اسلامی

گولن بر این باور است که اصول اساسی دموکراسی، مانند آزادی، مشارکت، عدالت و برابری، در آموزه‌های اسلامی نیز وجود دارند. وی دموکراسی را ادامه سنت اسلامی شورا می‌داند که در قرآن و سنت پیامبر (ص) بر آن تأکید شده است. او با اشاره به آیه ۳۸ سوره شوری که می‌گوید: «با یکدیگر مشورت کنید[1]»، تأکید می‌کند که تصمیم‌گیری در جامعه اسلامی باید بر مبنای مشورت عمومی باشد، نه استبداد فردی. بر این اساس، وی معتقد است که حاکمیت مردم در دموکراسی با اصل شورا در اسلام هم‌خوانی دارد و می‌توان آن را در چارچوبی اسلامی پذیرفت (Bulaç, 2006, 99). او مفهوم شورا را پایه‌ای برای مشارکت عمومی در تصمیم‌گیری‌های سیاسی و اجتماعی می‌داند و با استناد به آیه فوق، نتیجه می‌گیرد که اسلام بر اهمیت مشارکت مردم در تعیین سرنوشت خود تأکید دارد. به باور او، دموکراسی مدرن می‌تواند استمرار این سنت اسلامی باشد و جایگزین مناسبی برای نظام‌های استبدادی در جوامع مسلمان محسوب شود (Bulaç, 2006, 106).

با توجه به اهمیت کرامت انسانی در منظومه فکری گولن، وی دموکراسی را بهترین نظام برای حفظ و تحقق این کرامت می‌داند. در این راستا، او از دموکراسی به‌عنوان نظامی یاد می‌کند که هم آزادی‌های فردی و اجتماعی را تضمین می‌کند؛ هم زمینه را برای مشارکت عادلانه همه افراد جامعه فراهم می‌آورد و هم قدرت را از تمرکز در دست یک فرد یا گروه خاص خارج می‌سازد. به اعتقاد او کرامت انسانی زمانی حفظ می‌شود که هر فرد بتواند آزادانه اندیشه‌های خود را بیان کند، در تصمیم‌گیری‌های اجتماعی مشارکت داشته باشد و در برابر قانون برابر باشد (Kılınç, 2007, 177).

گولن با رد سکولاریسم افراطی، دموکراسی را نظامی می‌داند که باید از اخلاق و ارزش‌های معنوی حمایت کند. او مخالف آن است که دموکراسی به ابزاری برای بی‌اخلاقی و از بین بردن ارزش‌های دینی تبدیل شود. در عوض، او از مدل دموکراسی‌ای حمایت می‌کند که در آن اخلاق دینی و معنویت نقش مهمی در شکل‌گیری رفتارهای اجتماعی و سیاسی ایفا کنند. در این دیدگاه، وی بر اهمیت تربیت اخلاقی در جوامع دموکراتیک تأکید دارد و معتقد است که بدون اخلاق، دموکراسی به ابزاری برای فساد و خودکامگی تبدیل خواهد شد (Kılınç, 2007, 187).

۷-۲- نسبت دموکراسی و شریعت

برخلاف بسیاری از اسلام‌گرایان سنتی که دموکراسی را در تعارض با شریعت اسلامی می‌بینند، گولن

---

۱. وَأَمْرُهُمْ شُورَى بَيْنَهُمْ

انجمن مطالعات جهان اسلام
Islamic World Studies Association
جمعية دراسات العالم الاسلامي
فصلنامه علمی -پژوهشی
پژوهشهای سیاسی جهان اسلام

[Downloaded from mail.priw.ir on 2026-09-26]

تلاش دارد تا دموکراسی را به‌عنوان بستری برای تحقق ارزش‌های اسلامی معرفی کند. او بر این باور است که دموکراسی و شریعت نه‌تنها متناقض نیستند، بلکه در بسیاری از اصول اساسی، مانند عدالت، آزادی، و حاکمیت قانون، هم‌پوشانی دارند. وی شریعت را نه صرفاً به‌عنوان مجموعه‌ای از احکام فقهی، بلکه به‌عنوان یک نظام ارزشی و اخلاقی تعریف می‌کند که هدف آن تحقق عدالت، رحمت، و کرامت انسانی است. او تأکید دارد که روح شریعت، تحقق مقاصد الشریعه (مقاصد پنج‌گانه: حفظ دین، جان، عقل، نسل و مال) است و این مقاصد در چارچوب دموکراسی مدرن نیز قابل تحقق هستند(Saritoprak & Unal, 2008, 130). در این زمینه، گولن با بسیاری از متفکران نواندیش اسلامی، مانند محمد عبده، رشید رضا و یوسف قرضاوی، همسو است که معتقدند شریعت بیش از آن‌که مجموعه‌ای از قوانین ثابت باشد، یک نظام اخلاقی و ارزشی برای هدایت جامعه است.

گولن بر این باور است که عدالت یکی از مهم‌ترین اصول شریعت است و دموکراسی می‌تواند زمینه را برای تحقق عدالت در جامعه فراهم کند. او بر این اساس معتقد است که حاکمان باید پاسخ‌گو باشند و هیچ‌کس نباید فراتر از قانون قرار گیرد. نظام قضایی باید عادلانه و مستقل باشد. هیچ فرد یا گروهی نباید به دلیل دین، قومیت یا جنسیت خود از حقوق شهروندی محروم شود. به اعتقاد او، دموکراسی با نهادینه کردن عدالت، به تحقق مقاصد شریعت کمک می‌کند و در نتیجه، نظامی سازگار با اسلام است (Sari-toprak & Unal, 2008, 131).

یکی از جنبه‌های مهم اندیشه گولن درباره دموکراسی و شریعت، پذیرش آزادی دینی و تکثرگرایی است. او معتقد است که اسلام با زور و اجبار سازگار نیست و آیه ۲۵۶ سوره بقره[1]، نشان می‌دهد که ایمان باید از روی اختیار باشد، نه از طریق اجبار حکومتی. بر این اساس، گولن معتقد است که حکومت نباید افراد را به اجرای احکام دینی مجبور کند، بلکه باید زمینه را برای رشد معنوی و اخلاقی شهروندان فراهم سازد (Saritoprak & Unal, 2008, 132).

بنابراین، اندیشه گولن درباره دموکراسی و شریعت در تضاد با دیدگاه‌های اسلام‌گرایان رادیکال و سنت‌گرایان سیاسی است. برخی از تفاوت‌های کلیدی او با این جریان‌ها در جدول (۱) آمده است.

جدول(۱): مقایسه دیدگاه گولن با اسلامگرایان سنتی

موضوع	دیدگاه اسلام‌گرایان سنتی	دیدگاه گولن
ماهیت شریعت	مجموعه‌ای از قوانین ثابت که باید در حکومت اجرا شوند	نظامی اخلاقی و ارزشی، نه فقط احکام فقهی

۱. لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ قد تبيّن الرّشد من الغيّ

[Downloaded from mail.priw.ir on 2026-09-26]

حاکمیت	فقط حاکم اسلامی (خلیفه یا ولی فقیه) حق حکومت دارد	مردم حق دارند سرنوشت خود را تعیین کنند (دموکراسی مشروع است)
آزادی دینی	دولت اسلامی باید اجرای احکام دینی را تضمین کند	دین نباید از طریق زور و اجبار تحمیل شود
حقوق زنان و اقلیت‌ها	اولویت دادن به قوانین سنتی درباره زنان و اقلیت‌ها	حمایت از حقوق برابر برای همه شهروندان
رابطه دین و حکومت	حکومت باید شریعت را به‌عنوان قانون رسمی اجرا کند	دین باید الهام‌بخش اخلاق در سیاست باشد، اما حکومت نباید دینی باشد

باوجود اینکه گولن تلاش می‌کند مدلی میانه‌رو از نسبت دموکراسی و شریعت ارائه دهد، دیدگاه او با برخی چالش‌های نظری و عملی مواجه است. او از یک‌سو دموکراسی را تأیید می‌کند، اما از سوی دیگر معتقد است که حکومت باید بر مبنای ارزش‌های اخلاقی و دینی باشد. این مسئله می‌تواند باعث شود که حد و مرز میان دین و سیاست در دیدگاه او روشن نباشد. وی با مدل‌های سکولاریستی که دین را کاملاً از عرصه عمومی حذف می‌کنند، مخالف است. درنتیجه، منتقدان سکولار او را متهم می‌کنند که به دنبال نفوذ دین در سیاست است (Unal & Williams, 2000, 54). برخی از اسلام‌گرایان سنتی معتقدند که مدل گولن بیش‌ازحد به دموکراسی غربی نزدیک است و از اصول اسلامی فاصله دارد. آن‌ها بر این باورند که پذیرش دموکراسی می‌تواند به تضعیف حاکمیت احکام اسلامی منجر شود (Unal & Williams, 2000, 55).

۷-۳- رابطه دموکراسی و حقوق بشر

فتح‌الله گولن یکی از مهم‌ترین ویژگی‌های دموکراسی را آزادی‌های فردی و اجتماعی می‌داند. به باور او، دموکراسی از آن جهت ارزشمند است که حقوق اساسی انسان‌ها را به رسمیت می‌شناسد و بستر مناسبی برای تحقق این حقوق فراهم می‌آورد. وی بر این باور است که بدون آزادی، کرامت انسانی بی‌معنا خواهد بود. او به‌ویژه بر سه نوع آزادی تأکید بیشتری دارد؛ اول آزادی بیان و عقیده به گونه‌ای که فرد بتواند آزادانه اندیشه‌های خود را بیان کند، حتی اگر با حاکمیت یا اکثریت جامعه مخالف باشد. دوم آزادی مذهب و عقیده دینی به گونه‌ای که دموکراسی نه تنها نباید به سرکوب باورهای دینی منجر شود، بلکه باید زمینه‌ای برای همزیستی مسالمت‌آمیز میان ادیان و مذاهب مختلف فراهم کند. سوم آزادی سیاسی و مشارکت در حکومت به نحوی که مردم باید در تصمیم‌گیری‌های کلان سیاسی نقش داشته باشند و هیچ گروهی نباید به‌طور انحصاری قدرت را در اختیار داشته باشد (بنگرید به: ارس و کاها، زمستان ۱۳۸۱).

گولن تأکید دارد که دموکراسی باید مبتنی بر حاکمیت قانون باشد و هیچ فرد یا گروهی نباید فراتر

[Downloaded from mail.priw.ir on 2026-09-26]

از قانون قرار گیرد. او عدالت و برابری حقوقی را از ویژگی‌های مهم دموکراسی می‌داند و تأکید دارد که همه شهروندان، صرف‌نظر از دین، نژاد، جنسیت یا طبقه اجتماعی، باید در برابر قانون برابر باشند (Gülen, 2004, 66). گولن در این زمینه همسو با اندیشه‌های متفکران مدرن معتقد است که حاکمان باید پاسخ‌گو باشند و شهروندان حق دارند آن‌ها را نقد کنند. اقلیت‌های مذهبی و قومی باید از حقوق برابر با سایر شهروندان برخوردار باشند و دستگاه قضایی باید مستقل باشد و از عدالت در برابر همه افراد دفاع کند(Gülen, 2010, 67). یکی از جنبه‌های مهم اندیشه گولن درباره دموکراسی، حمایت او از حقوق زنان است. او معتقد است که جامعه‌ای که نیمی از اعضای آن (زنان) را از حقوق برابر محروم کند، نمی‌تواند دموکراتیک باشد. گولن از حق تحصیل، اشتغال و مشارکت اجتماعی زنان حمایت می‌کند، اما در برخی موارد دیدگاه‌های او محافظه‌کارانه‌تر از فمینیسم مدرن است. به‌عنوان مثال، او نقش خانواده و ارزش‌های سنتی را همچنان مهم می‌داند و معتقد است که زنان می‌توانند همزمان با فعالیت اجتماعی، نقش‌های سنتی خود را نیز حفظ کنند(Majid, Winter 1998).

با همه اینها، برخی منتقدان معتقدند که گولن دموکراسی را در چارچوب ارزش‌های اسلامی تفسیر می‌کند و به اندازه کافی به جنبه‌های سکولار و جهانی آن توجه ندارد. در عین حال، گولن در برخی موارد، مانند حقوق زنان یا حقوق اقلیت‌های جنسی، مواضع صریح و مشخصی اتخاذ نکرده و گاهی دیدگاه‌های او با اصول مدرن حقوق بشر هم‌خوانی کامل ندارد (Yavuz, November 2008). در سال‌های اخیر، جنبش گولن با سرکوب گسترده دولت ترکیه مواجه شده و این مسئله باعث شده که برخی از اصول دموکراتیک مورد حمایت او، در عمل به چالش کشیده شود.

۸- جامعه مدنی، آموزش و حقوق بشر

اندیشه فتح‌الله گولن در مورد جامعه مدنی و آموزش نقشی کلیدی در چارچوب فکری او درباره حقوق بشر ایفا می‌کند. وی معتقد است که توسعه جامعه مدنی و تأکید بر آموزش می‌توانند به تحقق ارزش‌های انسانی، آزادی، عدالت، و پیشرفت اجتماعی کمک کنند. در تفکر او، آموزش نه‌تنها ابزاری برای رشد فردی، بلکه راهی برای ساختن جامعه‌ای پویا، دموکراتیک، و مبتنی بر اصول اخلاقی و عدالت است.

۸-۱- جامعه مدنی

جامعه مدنی در اندیشه گولن یکی از مهم‌ترین بسترهای تحقق دموکراسی، آزادی و عدالت است. او بر این باور است که بدون نهادهای مدنی قوی، هیچ حکومتی قادر به حفظ ارزش‌های انسانی نخواهد

فصلنامه علمی-پژوهشی پژوهشهای سیاسی جهان اسلام

[Downloaded from mail.priw.ir on 2026-09-26]

بود. بر این اساس، او جامعه مدنی را از سه منظر بررسی می‌کند. نخست، جامعه مدنی به‌عنوان مکمل دولت، نه جایگزین آن. گولن برخلاف برخی از اسلام‌گرایان که دولت را تنها نهاد مشروع برای اجرای احکام اسلامی می‌دانند، بر این باور است که دولت نباید بر همه ابعاد زندگی تسلط داشته باشد. به نظر او، جامعه مدنی باید فضایی برای مشارکت مردمی، گفت‌وگوی فرهنگی، و تحقق عدالت اجتماعی باشد. در این راستا، او از مفاهیمی مانند وقف، خیریه و انجمن‌های مدنی در سنت اسلامی حمایت می‌کند (Yilmaz, 2005, 390).

دوم نقش جامعه مدنی در حفظ کرامت انسانی. از دیدگاه گولن، جامعه مدنی با ایجاد بسترهای مشارکت و گفت‌وگو، می‌تواند از حقوق اقلیت‌ها، آزادی‌های مذهبی، و حقوق زنان حمایت کند. او تأکید دارد که در جوامعی که دولت اقتدارگرا عمل می‌کند، جامعه مدنی می‌تواند نقش ناظری برای جلوگیری از نقض حقوق بشر ایفا کند. و سوم تقویت ارزش‌های اخلاقی و معنوی در جامعه مدنی(Yilmaz, 2005, 392). یکی از تفاوت‌های دیدگاه گولن با اندیشه‌های سکولار در مورد جامعه مدنی، تأکید او بر اخلاق و معنویت است. او معتقد است که جامعه مدنی باید نه‌تنها به آزادی‌های سیاسی و اقتصادی، بلکه به فضائل اخلاقی و دینی نیز اهمیت دهد. به همین دلیل، گولن به نهادهای فرهنگی و آموزشی که بتوانند ارزش‌های اخلاقی را در جامعه ترویج دهند، توجه ویژه‌ای دارد.

۸-۲-نقش آموزش

آموزش، یکی از مهم‌ترین ارکان اندیشه گولن برای تحقق جامعه‌ای عادلانه، پویا و متعهد به حقوق بشر است. او بر این باور است که تحول اجتماعی تنها از طریق اصلاح نظام آموزشی ممکن است. در این راستا، وی دیدگاه‌های خود را در سه محور اصلی مطرح می‌کند. نخست آموزش به‌عنوان عامل اصلی توسعه و پیشرفت اجتماعی. گولن بر این باور است که آموزش می‌تواند باعث رشد آگاهی، کاهش فقر، و ایجاد فرصت‌های برابر برای همه اقشار جامعه شود. او تأکید دارد که آموزش باید برای همه افراد، بدون تبعیض جنسیتی، قومی یا مذهبی، در دسترس باشد؛ بر مبنای ارزش‌های اخلاقی و انسانی استوار باشد وتفکر انتقادی و خلاقیت را در دانش‌آموزان و دانشجویان تقویت کند(Turgut, 1997, 23).

گولن معلمان را به‌عنوان معماران اصلی جامعه‌ای عادلانه می‌بیند. او معتقد است که معلمان نه‌تنها باید دانش علمی را به دانش‌آموزان منتقل کنند، بلکه باید ارزش‌هایی همچون مدارا، همزیستی مسالمت‌آمیز، و احترام به حقوق بشر را نیز آموزش دهند. برخلاف برخی از جریان‌های سکولار که معتقدند دین باید از آموزش جدا باشد، گولن بر این باور است که علم و دین می‌توانند در کنار هم به پیشرفت جامعه

انجمن مطالعات جهان اسلام
Islamic World Studies Association
جمعیة دراسات العالم الاسلامی
فصلنامه علمی -پژوهشی
پژوهشهای سیاسی جهان اسلام

[Downloaded from mail.priw.ir on 2026-09-26]

کمک کنند. او از مدل‌های آموزشی‌ای حمایت می‌کند که در آن‌ها آموزش علمی و تکنولوژیک همراه با ارزش‌های اخلاقی و دینی باشد؛ دانش‌آموزان یاد بگیرند که چگونه علم را در جهت رفاه بشری به کار بگیرند و تفاوت‌های فکری و اعتقادی محترم شمرده شوند(Turgut, 1997, 22).

در مجموع، گولن جامعه مدنی و آموزش را به‌عنوان دو ستون اصلی برای تحقق حقوق بشر می‌داند. او بر این باور است که جامعه مدنی، بستری برای تحقق حقوق بشر فراهم می‌کند. حقوق اساسی مانند آزادی بیان، آزادی مذهب، و حقوق زنان در بستر جامعه مدنی قابل تحقق هستند. سازمان‌های مردم‌نهاد می‌توانند نقش کلیدی در نظارت بر اجرای حقوق بشر ایفا کنند. جامعه مدنی می‌تواند به‌عنوان پلی میان دولت و شهروندان عمل کرده و مانع از استبداد و اقتدارگرایی شود(Knowlton, 2010). در نگاه وی آموزش نیز راهی برای تقویت فرهنگ حقوق بشر تلقی می‌شود. آموزش می‌تواند آگاهی عمومی را نسبت به حقوق و مسئولیت‌های شهروندی افزایش دهد. مدارس و دانشگاه‌ها می‌توانند فضایی برای گفت‌وگو و پذیرش تنوع فکری و فرهنگی باشند. آموزش حقوق بشر می‌تواند از نابرابری‌های جنسیتی، تبعیض و خشونت جلوگیری کند.

باوجود تأکید گولن بر نقش جامعه مدنی و آموزش در تحقق حقوق بشر، برخی چالش‌های جدی در این مسیر وجود دارد. نخست اینکه بسیاری از حکومت‌های اسلامی، جامعه مدنی را تهدیدی برای قدرت خود می‌دانند و آن را سرکوب می‌کنند. دوم اینکه برخی گروه‌های تندرو با آموزش مدرن مخالفند و آن را تهدیدی برای ارزش‌های اسلامی می‌دانند. سوم، فقدان زیرساخت‌های آموزشی مناسب در بسیاری از کشورهای اسلامی، نظام‌های آموزشی را با چالش‌هایی مانند کمبود منابع، فساد و عدم استقلال روبه‌رو کرده است.

۹- جنبش خدمت و تلاش برای توسعه فرهنگی و اجتماعی

"جنبش خدمت" که با نام "جنبش گولن" نیز شناخته می‌شود، یکی از مهم‌ترین جنبش‌های اجتماعی و فکری معاصر در جهان اسلام است. این جنبش تمرکز ویژه‌ای بر آموزش، توسعه فرهنگی، گفتمان بین‌الادیانی، و فعالیت‌های خیریه دارد.

۹-۱- اصول و مبانی فکری

جنبش خدمت بر اساس ترکیبی از اسلام، صوفی‌گری، نواندیشی دینی، و ارزش‌های مدرن بنا شده است. مهم‌ترین اصول آن عبارت‌اند از:

فصلنامه علمی-پژوهشی پژوهشهای سیاسی جهان اسلام

[Downloaded from mail.priw.ir on 2026-09-26]

ایمان به توسعه از طریق آموزش: آنها معتقدند که جهل، فقر و اختلافات داخلی سه عامل اساسی عقب‌ماندگی جوامع اسلامی هستند. لذا آموزش، مهم‌ترین ابزار برای غلبه بر این چالش‌ها است. ازاین‌رو، جنبش خدمت صدها مدرسه، دانشگاه، و مؤسسه آموزشی در سراسر جهان تأسیس کرده است که هدف اصلی آن‌ها ترکیب ارزش‌های اسلامی با علوم مدرن است.

اخلاق‌مداری و خدمت به جامعه: واژه خدمت به‌معنای وقف زندگی در راه کمک به دیگران است. پیروان این جنبش بر این باورند که فرد مسلمان باید فراتر از منافع شخصی، به رفاه و سعادت جامعه نیز بیندیشد. این اصل ریشه در آموزه‌های اسلامی درباره ایثار، صداقت، و کار نیک دارد.

حمایت از دموکراسی و پلورالیسم: جنبش خدمت بر همزیستی مسالمت‌آمیز و پذیرش تکثرگرایی دینی و فرهنگی تأکید دارد. گولن معتقد است که اسلام و دموکراسی می‌توانند در کنار هم وجود داشته باشند، به شرط آنکه عدالت، آزادی و کرامت انسانی حفظ شوند.

گفتمان بین‌الادیانی و صلح جهانی: جنبش خدمت تلاش می‌کند از طریق گفت‌وگوهای بین‌الادیانی و بین‌فرهنگی، درک متقابل میان ادیان و تمدن‌ها را افزایش دهد. این رویکرد برخلاف بسیاری از جریان‌های رادیکال در جهان اسلام، بر مدارا، دیپلماسی فرهنگی و همکاری جهانی تأکید دارد (میراحمدی و رضایی‌پناه، زمستان ۱۳۹۴).

۹-۲- نقش جنبش در توسعه فرهنگی و اجتماعی

جنبش خدمت با تمرکز بر سه حوزه اصلی—آموزش، فرهنگ و فعالیت‌های اجتماعی—توانسته است تأثیر عمیقی بر جوامع مختلف بگذارد. یکی از برجسته‌ترین فعالیت‌های جنبش خدمت، تأسیس مدارس و دانشگاه‌ها در سراسر جهان است. این مراکز آموزشی که عمدتاً در ترکیه، آسیای مرکزی، آفریقا و اروپا تأسیس شده‌اند، بر آموزش علوم مدرن در کنار اصول اخلاقی و معنوی تأکید دارند. ویژگی‌های اصلی این مدارس عبارت‌اند از: تأکید بر کیفیت علمی و پژوهشی، تلفیق آموزه‌های دینی با علوم مدرن، آموزش ارزش‌های اخلاقی مانند صداقت، تعاون و عدالت، و ترویج تفکر انتقادی و مدارا در میان دانش‌آموزان. این مدارس به‌عنوان مدل موفقی از آموزش اسلامی مدرن شناخته شده‌اند که دانش‌آموزان را برای ورود به جهان معاصر و تعامل با ارزش‌های جهانی آماده می‌کنند(میراحمدی، رضایی‌پناه، زمستان ۱۳۹۴).

جنبش خدمت در تلاش است تا با ترویج ارزش‌های مشترک انسانی، گفت‌وگو و تفاهم میان ادیان و فرهنگ‌ها را تقویت کند. این رویکرد بر پایه اعتقاد گولن به این است که اسلام دین صلح، مدارا و

انجمن مطالعات جهان اسلام
Islamic World Studies Association
جمعیة دراسات العالم الاسلامی
فصلنامه علمی -پژوهشی
پژوهشهای سیاسی جهان اسلام

[Downloaded from mail.priw.ir on 2026-09-26]

گفت‌وگو است؛ مسیحیان، یهودیان و سایر ادیان الهی، شرکای مسلمانان در ساختن جهانی بهتر هستند. و گفت‌وگوهای بین‌الادیانی می‌توانند زمینه‌ساز همزیستی مسالمت‌آمیز باشند. در این راستا، جنبش خدمت کنفرانس‌های بین‌المللی، جلسات گفت‌وگوی فرهنگی و برنامه‌های آموزشی را در کشورهای مختلف برگزار کرده است. این تلاش‌ها باعث شده است که بسیاری از رهبران مذهبی و فکری از سراسر جهان به اندیشه‌های گولن توجه کنند.

جنبش خدمت در کنار تلاش‌های فرهنگی و آموزشی، در حوزه‌های خیریه و رفاهی نیز فعالیت گسترده‌ای دارد. این فعالیت‌ها شامل: کمک به نیازمندان و فقرزدایی، تأمین بورسیه تحصیلی برای دانش‌آموزان مستعد اما کم‌بضاعت، برگزاری کارگاه‌های مهارت‌آموزی برای زنان و جوانان و کمک‌های پزشکی و بهداشتی به مناطق محروم می‌شود (بهمن، زمستان ۱۳۹۷). این اقدامات نشان‌دهنده این است که جنبش خدمت تنها یک جنبش فکری نیست، بلکه جنبشی عملی برای بهبود کیفیت زندگی افراد جامعه است.

باوجود دستاوردهای قابل‌توجه، جنبش خدمت با چالش‌ها و انتقادات متعددی نیز مواجه شده است. پس از کودتای نافرجام ۲۰۱۶ در ترکیه، دولت رجب طیب اردوغان جنبش خدمت را متهم به سازمان‌دهی کودتا کرد و هزاران نفر از اعضای آن را بازداشت و مدارس و مؤسسات وابسته به آن را تعطیل کرد. این در حالی است که گولن هرگونه ارتباط با کودتا را رد کرده و آن را محکوم کرده است. برخی از منتقدان معتقدند که جنبش خدمت ساختار سازمانی شفافی ندارد و همین امر باعث شده که برخی آن را به یک سازمان مخفی با نفوذ گسترده در نهادهای دولتی و اقتصادی متهم کنند. برخی از گروه‌های اسلام‌گرا در ترکیه و سایر کشورهای اسلامی، گولن و جنبش او را متهم می‌کنند که به غرب بیش از حد نزدیک است و در تلاش است تا مدلی غرب‌گرایانه از اسلام را ترویج کند (مجیدی، فیروزفر، تابستان ۱۳۹۵).

۱۰- محدودیت‌ها و چالش‌های عملی

اندیشه‌های فتح‌الله گولن، علی‌رغم ظرفیت‌های بالای آن برای توسعه حقوق بشر، دموکراسی و جامعه مدنی، در فضای سیاسی معاصر با چالش‌ها و محدودیت‌های متعددی مواجه است. این چالش‌ها عمدتاً از پویایی‌های سیاسی در جوامع اسلامی، تضاد با دولت‌های اقتدارگرا، فشارهای ایدئولوژیک و تفسیرهای متفاوت از اسلام و سیاست ناشی می‌شود.

بزرگ‌ترین چالش عملی اندیشه گولن، سرکوب شدید جنبش خدمت و پیروان آن توسط دولت‌های

فصلنامه علمی-پژوهشی پژوهشهای سیاسی جهان اسلام

[Downloaded from mail.priw.ir on 2026-09-26]

اقتدارگرا، به‌ویژه در ترکیه، است. پس از کودتای نافرجام ۲۰۱۶ در ترکیه، دولت رجب طیب اردوغان جنبش خدمت را یک سازمان تروریستی معرفی کرد و اقدامات گسترده‌ای علیه آن انجام داد، از جمله دستگیری هزاران تن از پیروان جنبش شامل معلمان، قضات و مقامات دولتی، مسدودسازی مدارس و مؤسسات آموزشی وابسته به جنبش خدمت و تبعید و مهاجرت اجباری بسیاری از پیروان گولن. هرچند گولن بر عدم خشونت و مشارکت مدنی در سیاست تأکید دارد، اما سرکوب دولتی، فعالیت‌های جنبش را محدود کرده و تقریبا آن را از صحنه سیاسی ترکیه حذف کرده است(Hansen, 2010).

دشمنان گولن، به‌ویژه در ترکیه و برخی کشورهای اسلامی، او و جنبش خدمت را متهم به همکاری با آمریکا و غرب می‌کنند. برخی از چالش‌های ناشی از این سوءظن عبارتند از: ادعای دخالت در کودتای ترکیه ۲۰۱۶ و پناهندگی او تا زمان مرگ در آمریکا، اتهام ترویج نسخه‌ای از اسلام که تحت نفوذ غرب است و نگرانی از حمایت کشورهای غربی از نهادهای مرتبط با جنبش خدمت. این اتهامات موجب شده است که گفتمان گولن در بسیاری از جوامع اسلامی به‌عنوان یک پروژه نفوذ غربی تلقی شود و از پذیرش عمومی آن کاسته شود.

اندیشه گولن با احزاب و گروه‌های اسلام‌گرای سیاسی که به دنبال حکومت دینی و اجرای شریعت به‌عنوان قانون رسمی دولت هستند، در تعارض است. برخی از موارد این تعارض عبارتند از: پرهیز گولن از دخالت مستقیم در سیاست، در مقابل سیاست‌ورزی احزاب اسلام‌گرا مانند "حزب عدالت و توسعه[1] " در ترکیه؛ حمایت گولن از دموکراسی لیبرال، در مقابل گرایش برخی جریان‌های اسلام‌گرا به حکومت‌های نیمه‌اقتدارگرا و تأکید بر سکولاریسم مثبت و جامعه مدنی مستقل از دولت، در حالی که احزاب اسلام‌گرا خواهان اعمال قوانین شرعی در سطح حکومتی هستند. این اختلافات باعث شده است که احزاب اسلام‌گرا، گولن را به خیانت به آرمان‌های اسلامی متهم کرده و با او به‌عنوان یک رقیب ایدئولوژیک برخورد کنند (See: Keleş, 2007).

اندیشه گولن که بر عقلانیت، مدرنیته و تفسیر اجتهادی از اسلام تأکید دارد، با مخالفت علمای سنتی و سلفی‌گری مواجه شده است. برخی از محورهای این تضاد عبارتند از: گولن از نقش پررنگ علم، تکنولوژی و فلسفه غرب در توسعه جوامع اسلامی حمایت می‌کند، اما سلفی‌گری با این دیدگاه مخالف است؛ جنبش خدمت بر گفت‌وگوی بین‌الادیانی تأکید دارد، اما برخی علمای سنتی آن را نوعی سازش‌کاری با غیرمسلمانان می‌دانند؛ گولن بر دموکراسی به‌عنوان یک مدل حکومت اسلامی تأکید

1. AKP

فصلنامه علمی-پژوهشی
پژوهشهای سیاسی جهان اسلام

[Downloaded from mail.priw.ir on 2026-09-26]

دارد، در حالی که برخی تفاسیر سنت‌گرایانه آن را ناسازگار با شریعت می‌دانند. مخالفت علمای سنت‌گرا و سلفی‌گری موجب شده است که اندیشه گولن در برخی جوامع اسلامی با مقاومت مذهبی روبه‌رو شود (فلاحت پیشه، ولدبیگی، پاییز ۱۳۹۲).

گولن بر نقش جامعه مدنی و آموزش در توسعه اجتماعی و حقوق بشر تأکید دارد، اما چالش‌های زیر مانع تحقق کامل این ایده‌ها شده است: سرکوب مدارس و نهادهای آموزشی وابسته به جنبش خدمت در ترکیه، آسیای مرکزی و برخی کشورهای عربی؛ محدودیت‌های قانونی و اداری برای تأسیس مدارس و دانشگاه‌های مستقل در کشورهای اسلامی؛ فشار دولت‌ها بر سازمان‌های غیردولتی و خیریه‌های وابسته به جنبش. گفتمان گولن بر جامعه مدنی مستقل و آموزش پیشرفته تأکید دارد، اما حکومت‌های اقتدارگرا این نهادها را تهدیدی برای قدرت خود می‌دانند و آن‌ها را سرکوب می‌کنند. مثلا پس از کودتای ۲۰۱۶، بسیاری از اعضای جنبش خدمت تحت تعقیب قرار گرفتند یا به تبعید رفتند، نهادهایشان توقیف یا بسته شد، شبکه‌های ارتباطی و هماهنگی خود را از دست دادند. این سرکوب گسترده موجب شد که جنبش خدمت دیگر نتواند به‌عنوان یک نیروی اجتماعی مؤثر عمل کند و نفوذ آن کاهش یابد. پراکندگی جنبش و کاهش نفوذ سازمانی باعث شد که گفتمان گولن در کشورهای اسلامی با مشکلات بیشتری برای گسترش روبه‌رو شود.

[Downloaded from mail.priw.ir on 2026-09-26]

۱۱- نتیجه‌گیری

در این مقاله اندیشه‌های فتح‌الله گولن، اندیشمند میانه‌رو ترکیه، درباره حقوق بشر مورد بحث قرار گرفت و نشان داده شد که وی تلاش کرده میان ارزش‌های اسلامی و مفاهیم مدرن همچون حقوق بشر، دموکراسی و جامعه مدنی پیوند برقرار کند. اندیشه‌های او در قالب "جنبش خدمت" بر آموزش، گفت‌وگوی بین‌الادیانی، آزادی‌های مدنی و عدالت اجتماعی تأکید دارند. جنبش گولن بر پایه مفاهیمی چون مدارا، عشق، صلح و تسامح صوفیانه، خوانشی از اسلام را ارائه می‌دهد که آن را "مسلمانی آناتولی" می‌نامد. این رویکرد، که بر ارزش‌های حقوق بشر تأکید دارد، در تقابل با برداشت‌های سخت‌گیرانه و نص‌گرایانه از اسلام قرار می‌گیرد و تلاش دارد فرهنگ دینی را به سوی تساهل و مردم‌سالاری سوق دهد. برخلاف بسیاری از جریان‌های اسلام‌گرا که در تقابل با ارزش‌های مدرن قرار می‌گیرند، گولن رویکردی انعطاف‌پذیر و تطبیقی نسبت به اسلام و حقوق بشر ارائه می‌دهد.

گولن دموکراسی، حقوق بشر، آزادی عقیده و پلورالیسم را در اندیشه خود درونی کرده و به جای حمایت از دولت دینی یا حکومت تئوکراتیک، بر حاکمیت قانون و انتخابات تأکید می‌کند. این دیدگاه، اجتهاد تدریجی او درباره تغییر دین در اسلام را نیز شامل می‌شود، که رویکردی تحول‌گرا در زمینه حقوق بشر محسوب می‌شود. کرامت انسانی در اندیشه گولن جوهره حقوق بشر است. وی بر اساس آموزه‌های اسلامی، بر برابری حقوقی تمام انسان‌ها تأکید دارد و هرگونه تبعیض و نقض آزادی‌ها را برخلاف اصول اسلامی و انسانی می‌داند. برخلاف دیدگاه‌های سنتی که شریعت را یگانه منبع حقوق می‌دانند، گولن دموکراسی و حاکمیت قانون را بستر تحقق حقوق بشر می‌داند و مخالف حکومت‌های اقتدارگراست.

آموزش از محوری‌ترین اصول گولن در تحقق حقوق بشر است. او جهل، فقر و تعصبات را موانع اصلی آزادی و برابری می‌داند و از طریق جنبش خدمت، نهادهای آموزشی متعددی را برای ترکیب علوم مدرن با ارزش‌های اخلاقی ایجاد کرده است. گولن همچنین بر گفت‌وگوی بین‌الادیانی تأکید دارد و آن را راهی برای همزیستی مسالمت‌آمیز و کاهش سوءتفاهم‌های بین‌المللی می‌داند. او جامعه مدنی را یکی از ارکان تضمین حقوق بشر معرفی می‌کند و معتقد است که سازمان‌های غیردولتی و رسانه‌های مستقل باید در کنار دولت‌ها از مردم‌سالاری و عدالت اجتماعی حمایت کنند. جنبش خدمت از طریق ایجاد شبکه‌ای گسترده از نهادهای فرهنگی و اجتماعی، در پی توانمندسازی جامعه در برابر نقض حقوق بشر است. اندیشه‌های گولن دارای ویژگی‌هایی است که آن را از سایر جریان‌های اسلام‌گرا متمایز می‌کند: تطبیق اسلام با دموکراسی و حقوق بشر، تأکید بر توسعه علمی و فرهنگی، اصلاح‌گرایی از درون، دفاع از مردم‌سالاری و تلاش برای کاهش شکاف‌های مذهبی و فرهنگی.

[Downloaded from mail.priw.ir on 2026-09-26]

با این حال، اندیشه‌های او با چالش‌هایی مواجه بوده است. برخی منتقدان او را فاقد موضع‌گیری‌های شفاف سیاسی می‌دانند و پس از کودتای ۲۰۱۶ ترکیه، دولت اردوغان جنبش خدمت را تهدیدی معرفی کرد. همچنین، برخی نهادهای آموزشی وابسته به جنبش خدمت به داشتن گرایش‌های ایدئولوژیک متهم شده‌اند.

با وجود این چالش‌ها، تلاش‌های گولن به پرورش نسلی از مسلمانان در ترکیه انجامیده که ضمن پایبندی به ایمان، از دموکراسی و حقوق بشر حمایت می‌کنند. این روند به تقویت جامعه مدنی و مشارکت سازنده گروه‌های خاموش اما تأثیرگذار در عرصه سیاسی و اجتماعی ترکیه کمک کرده است. اندیشه‌های گولن همچنان در حوزه اسلام مدنی، دموکراسی و حقوق بشر تأثیرگذار است. مهاجرت پیروان او، تداوم فعالیت‌های آموزشی در خارج از ترکیه و بازبینی گفتمان او برای پاسخ به چالش‌های معاصر، فرصت‌هایی برای بقای این تفکر ایجاد کرده است. نفوذ گولن و جنبش او به دلیل انعطاف‌پذیری، بومی‌سازی و تکیه بر عمل اجتماعی، قابلیت گسترش در جهان اسلام را دارد، اما موفقیت یا شکست گفتمان گولن به تحولات سیاسی و میزان پذیرش آن در جوامع اسلامی بستگی دارد.

[Downloaded from mail.priw.ir on 2026-09-26]

منابع و مآخذ

الف) فارسی

۱) ارس، بولنت، کاها، عمر (زمستان ۱۳۸۱) "جنبش اسلام لیبرالی در ترکیه: اندیشه‌های فتح‌الله گولن"، ترجمه اسدالله اطهری، فصلنامه مطالعات خاورمیانه، سال نهم، ش. ۴، ۸۲-۵۹.

۲) بهمن، شعیب (زمستان ۱۳۹۷) "شناخت شناسی جریان فتح الله گولن در ترکیه"، فصلنامه مطالعات راهبردی جهان اسلام، سال نوزدهم، شماره ۴، پیاپی ۶۷ ، صص. ۸۹-۵۲.

۳) حافظ، قادر، هادی وکیلی، مهدی حسین‌پور و رضا الهی منش (تابستان ۱۴۰۳) "فرقه‌گرایی جدید معنوی؛ با محوریت تأثیر عرفان نورسی بر اسلام‌گرایی ترکیه"، دوفصلنامه پژوهش‌های امامیه، شماره ۱۹.

۴) سادات مقدس، الهام، حسین زاده یزدی، مهدی (پاییز ۱۴۰۱) "سکولاریسم در اندیشه اجتماعی فتح‌الله گولن"، فصلنامه مطالعات معاصر مسلمین، شماره ۱۶.

۵) صابرافشاریان، محمد، داودی، علی اصغر، سعیدی جوادی، حمید (بهار ۱۴۰۴) "بازاندیشی حقوق زن در اسلام با تأکید بر خوانش فتح‌الله گولن"، فصلنامه پژوهش‌های سیاسی و بین‌المللی، شماره ۶۲.

۶) فلاحت پیشه، حشمت الله، ولدبیگی، صفر (پاییز ۱۳۹۲) "آثار فکري گولنیسم و جنبش نور در سیاست و حکومت ترکیه"، فصلنامه پژوهش‌هاي راهبردي سیاست، سال دوم، شماره ۶ ، پیاپی ۳۶ ، صص. ۱۱۵-۸۹.

۷) مجیدی، حسن، فیروز فر، مهدی (تابستان ۱۳۹۵) "دین و دولت در اندیشه فتح‌الله گولن براساس چارچوب تحلیلی اسپرینگز"، فصلنامه پژوهش‌های سیاسی جهان اسلام، سال ششم، شماره دوم، صص. ۲۰۵-۱۳۷۹.

۸) میراحمدی، منصور، رضایی‌پناه، امیر (زمستان ۱۳۹۴). "گفتمان اسلام گرایي فرهنگي فتح الله گولن"، اطلاعات سیاسی اقتصادی، شماره ۳۰۲.

ب) لاتین

1) Andrea, Bernadette (2006) "Women and Their Rights: Fethullah Gülen's Gloss On Lady Montagu's "Embassy" to the Ottoman Empire," Robert A. Hunt & Yüksel A. Aslandoğan (Eds) Muslim Citizens of the Globalized World. Somerset, NJ: The Light, Inc & IID Press.

2) Başkan, Filiz (2005). The Fethullah Gulen community: Contribution or barrier to the consolidation of democracy in Turkey. In Muslim reformers in Iran and Turkey: The paradox of moderation (pp. 271–300). University of Texas Press.

3) Bulaç, Ali (2006), "The Most Recent Reviewer in the 'Ulema Tradition: The Intellectual ' Fethullah Gülen," Robert A. Hunt & Yüksel A. Aslandoğan (Eds) Muslim Citizens of the Globalized World. Somerset, NJ: The Light, Inc & IID Press.

4) Camcı, Selçuk and Dr. Kudret Ünal (ed) (1998) The Climate of Tolerance and Dialogue in Fethullah Gulen's Speeches and Writings, İzmir: Merkür Publications.

[Downloaded from mail.priw.ir on 2026-09-26]

5) Caroll, Jill (2007) A Dialogue of Civilisation: Gulens Humanistic Ideals and Humanistic Discourse, The Light Inc.

6) Dogan, Recep (2019). Political Islamists in Turkey and the Gülen movement. Palgrave Macmillan.

7) Domovich, Lisa (2018). Pious creativity: Negotiating Hizmet in South America after July 2016. Politics, Religion & Ideology, 19(1), 81–94. https://doi.org/[insert DOI if available]

8) Dohrn, Kristina (2014). Translocal ethics: Hizmet teachers and the formation of Gülen-inspired schools in urban Tanzania. Sociology of Islam, 1(3–4), 233–256. https://doi.org/[insert DOI if available]

9) Fougner, Tore (2016) "Fethullah Gülen's understanding of women's rights in Islam: a critical reappraisal", Turkish studies, DOI: 10.1080/14683849.2016.1245582.

10) Gülen, M. Fethullah (1996). Towards the Lost Paradise. London: Truestar.

11) Gülen, M. Fethullah (2000). Pearls of Wisdom. Somerset: Light.

12) Gülen, M. Fethullah (2004). Towards a Global Civilization of Love and Tolerance. Somerset: Light.

13) Gülen, M. Fethullah (2005). "An Interview with Fethullah Gülen." The Muslim World 95, no. 3 ,pp. 447–467. doi:10.1111/j.1478-1913.2005.00104.x

14) Gülen, M. Fethullah (2005). The Messenger of God, Muhammad: An Analysis of the Prophet's Life. Somerset: Light.

15) Gülen, M. Fethullah (2007). "Questions and Answers." Fountain Magazine, no. 57.

16) Gülen, M. Fethullah. "Compassion." Fountain Magazine no. 63 (2008). http://www.fountainmagazine.com/Issue/detail/Compassion-898.

17) Gülen, M. Fethullah (2010). The Essentials of the Islamic Faith, Clifton: Tughra.

18) Gülen, M. Fethullah (2011). Questions and Answers About Islam, Vol. 1. Somerset: Tughra.

19) Gülen, M. Fethullah (2011). Questions and Answers About Islam, Vol. 2. Somerset:Tughra.

20) Gülen, M. Fethullah (2011). Speech and Power of Expression: On Language, Esthetics, and Belief. Somerset: Tughra.

[Downloaded from mail.priw.ir on 2026-09-26]

21) Hansen, Suzy. "The Global Imam." The New Republic. November 10, 2010. http://www.newrepublic.com/article/world/magazine/79062/global-turkey-mamfethullah-gulen.

22) Keleş, Ozcan (2007), "Promoting Human Rights Values in the Muslim World: The Case of the Gülen Movement," Muslim World in Transition: Contributions of the Gülen Movement: International Conference Proceedings, London: Leeds Metropolitan University Press, 2007.

23) Kılınç, Ramazan (2007) "The Patterns of Interaction between Islam and Liberalism: The case if the Gülen Movement," Muslim World in Transition: Contributions of the Gülen Movement: International Conference Proceedings, London: Leeds Metropolitan University Press.

24) Knowlton, Brian. "Turk Who Leads a Movement Has Advocates and Critics." New York Times, June 11, 2010. http://www.nytimes.com/2010/06/12/us/12ihtgulen.html?pagewanted=all&_r=0.

25) Majid, Anouar (Winter 1998), "The Politics of Feminism in Islam," Signs 23, no. 2: pp. 335-6.

26) Miller, C. L., & Balci, T. (Eds.). (2012). The Gülen Hizmet movement: Circumspect activism in faith-based reform. Cambridge Scholars Publishing.

27) Saritoprak, Zeki and Unal, Ali (2008) "An Interview with Fethullah Gülen" The Muslim World, Special Edition, (Hartford, Conn: Published by the Duncan Black Macdonald Center at the Hartford Seminary Foundation).

28) Sykiainen, L. R. (2007, November 22–23). The relevance of Fethullah Gülen's thoughts for democratic reforms in the Muslim world. Paper presented at the International Conference on Peaceful Coexistence: Fethullah Gülen's Initiatives in the Contemporary World, Erasmus University, Rotterdam, The Netherlands.

29) Turgut, Hulusi (1997) "Fethullah Gulen and Schools," Sabah, January 22, pp. 23-31.

30) Unal, Ali and Williams, Alphonso (2000) Advocate of Dialogue: Fethullah Gülen. Fairfax, Virginia: The Fountain.

31) Yavuz, M. Sait (November 2008) "Women in Islam: Muslim Perspectives and Fethullah Gülen," presented in the conference: Islam In The Age of Global Challenges: Alternative Perspectives of The Gülen Movement, held on November 14-15, 2008 at

[Downloaded from mail.priw.ir on 2026-09-26]

Georgetown University, Washington, D.C.

32) Yilmaz, Ihsan (2005) "State, Law, Civil Society and Islam in Contemporary Society", The Muslim World, 385-412.

DOI: ۱۰.۲۱۸۵۹/priw-۱۴۰۲۰۳

به این مقاله این‌گونه ارجاع دهید:

صابر افشاریان، محمد؛ داودی، علی اصغر؛ سعیدی جوادی، حمید (۱۴۰۳)، «سازگاری اسلام و حقوق بشر در منظومه فکری فتح الله گولن» فصلنامهٔ پژوهشهای سیاسی جهان اسلام، س۱۴، ش۲، تابستان ۱۴۰۳، صص ۵۵-۸۴.

[Downloaded from mail.priw.ir on 2026-09-26]